

REDE i ett större teoretiskt sammanhang

I läroplanen för förskolan (Lpfö 98, reviderad 2010, sid 8) står att förskolan ska sträva efter att varje barn utvecklar

- förmåga att ta hänsyn till och leva sig in i andra människors situation samt vilja att hjälpa andra
- sin förmåga att upptäcka, reflektera över och ta ställning till olika etiska dilemman och livsfrågor i vardagen
- respekt för allt levande och omsorg om sin närmiljö.

Det är exakt det här som REDE bygger på – empatin, inlevelse och förståelse med *allt* levande, en helhetssyn och respektfullt tänkande runt sig själv och andra. Det ska vara tillåtet för barn att reflektera och ha sina synpunkter och värderingar. Det handlar om att ta vara på att små barn i sig själva många gånger har stor förmåga till inlevelse med andra, inte minst djur. Sakta men säkert går utvecklingen åt rätt håll när barnet känner sig respekterat, tryggt och leker fram sina insikter. Då sker den positiva utvecklingen i barnets empatiska förmåga och etiska värderingar.

I REDEs filosofi finns en övertygelse om att en väl utvecklad förmåga till empati för djur och för människor går hand i hand. Det som är unikt med REDE är att övningarna utgår från djur och att målet är att respekten och empatin ska omfatta både människor och djur. REDE blir på så sätt ett djupgående värdegrundsmaterial som utvecklar barnens förmåga till att ta andras perspektiv, visa omsorg och reflektera över sin egen roll och sitt ansvar. Att genom övningar träna barns empati är kanske den bästa chans vi har till ett bättre samhälle. Inlevelse med andra, att bry sig om hur andra har det och ett rättvisetänkande är grundpelaren i alla väl fungerande, humana och toleranta samhällen. Det är därför avgörande att påverka politiker och styrande så att de förstår att empatins utveckling är minst lika viktig som att lägga en allt tidigare kunskapsgrund.

På många ställen i litteraturen återkommer hur viktigt det är att barn får utveckla ett fritt tänkande om etik och filosofiska frågor och att de visas respekt för sina åsikter. För barn är frågor om hur djuren känner och hur vi behandlar dem centrala och hänger ihop med moral och etik. Som vuxna är vi färgade av och har anpassat oss, mer eller mindre, till det västerländska samhälle vi lever i. Men det finns inget givet som säger att vi i all

framtid ska ha det synsätt på djur som samhället idag vilar på och behandla dem som vi nu gör. Om vi låter barn få utvecklas på ett empatiskt och fullständigt sätt kan det på lång sikt innebära ett annat samhälle, där både människor och djur har ett värde och behandlas med respekt.

Det finns mycket spännande litteratur om empati, barns utveckling och hur vi kan stimulera en god utveckling. Avsikten med denna teoridel är att:

- sprida kunskap om olika forskningsområden som stärker behovet av REDE
- väcka intresse och eget reflekterande hos läsaren angående vår empatiska och moraliska utveckling
- öka motivationen hos personal i förskolor och skolor att arbeta med REDE-övningar.

Förskolan och barns perspektiv

Den reviderade läroplanen för förskolan (Lpfö 98) från 2010 betonar mycket mer än tidigare en strävan efter att barnen ska utveckla mer kunskapsinriktade förmågor. Men det är viktigt att de andra målen *inte* får mindre utrymme. Likaväl som kunskaper är viktiga, är utvecklingen av barnets empatiska förmåga och social kompetens avgörande för det livet som vuxen. Enligt läroplanen ska alla barn få uppleva den tillfredsställelse det ger att göra framsteg och övervinna svårigheter.

I en avhandling från 2009 om den pedagogiska samlingen i förskoleklassen (1), skriver Agneta Simeonsdotter Svensson om hur barn på olika sätt erfar och hanterar svårigheter. En viktig utgångspunkt är barns perspektiv, vilket innebär att barnen är delaktiga i lärande, samspel och kommunikation. De blir sedda och hörda, man tar vara på deras intressen och intentioner och de blir bemötta på ett respektfullt sätt. När situationer är mer vuxeninitierade är barns delaktighet mindre och deras kommunikation och samspel uppmärksammas inte i så hög grad. Det är då tydligt att de vuxna i mindre utsträckning utgår från barns perspektiv.

Utifrån barns perspektiv kan svårigheter som upplevs antingen tillskrivas den egna förmågan eller att uppgiften i sig upplevs som en svårighet. När barn upplever svårigheter kan de handskas med det på olika sätt genom att söka hjälp, protestera eller använda leken som ett redskap att hantera svårigheterna (1). I fall då förskolelärare har

svårt att se leken integrerad med lärandet i förskoleklassen, kan de inte heller utgå från barns perspektiv när de vill leka för att hantera sin situation. Medan barnen försöker visa att leken är viktig i den pedagogiska samlingen, leder lärarnas särskiljande av lek och lärande till att leken inte blir något viktigt i en lärandesituation. Det framgår tydligt att frånvaro av barns perspektiv är vanligt.

Att barn upplever svårigheter är i sig inget problem, utan det är hur de bemöts som är det betydelsefulla. Om barnen under samlingen känner av svårigheter leder det ofta till kreativa handlingar (1). Om de då tar initiativ och försöker få uppmärksamhet, är det väsentligt att läraren kan ta barnens perspektiv och inte är fast i ett vuxenperspektiv. Som vuxen är det viktigt att förstå att barnet vill förbättra sina chanser att kunna genomföra uppgiften i samlingen och det är därför de tar till en viss handling. Att integrera lek och lärande i den pedagogiska samlingen behöver bli mycket mer allmänt och de vuxna uppmärksammas på de möjligheter och fördelar som finns med ett sådant arbetssätt.

Den vuxnes empatiska förmåga

För att kunna ta barns perspektiv behöver de vuxna en förmåga att tolka barns gester och symboler. När lärare samspekar med barnen är symboler och barnens handlingar, t ex leken, en del av kommunikationen. Men i många fall utgår kommunikationen från ett vuxenperspektiv, vilket kan ge stora effekter i barnens fortsatta utveckling. Om inte vuxna förstår att lek och andra handlingar från barnen är sätt att hantera svårigheter de upplever, finns fara för en negativ självbild hos barnet och senare skoltrötthet. Den pedagogiska samlingen blir lätt en situation som bestäms utifrån ett vuxenperspektiv, där makt utövas med hjälp av ordning och regler, och barnens delaktighet blir mycket liten (1). Leken blir istället en "belöning" när samlingen är över eller som en efterlängtd paus.

En mycket viktig del i arbete med förskolebarn är att stärka deras tillit till den egna förmågan, vilket också betonas i läroplanen för förskolan (Lpfö 98). Ur både pedagogisk och utvecklingsmässig synvinkel behöver barnen vara delaktiga samtidigt som lek och lärande integreras i samlingen. Först då kan de bli nyfikna på olika ämnen och få lust att lära, stimuleras till framtida inläring och få ett gott självförtroende i fråga om vad de kan klara. Övergången från en mer lekinriktad tillvaro på förskolan för det yngre barnen

till en allt mer kunskapsinriktad situation i förskoleklassen och skolan kan vara svår. Lekens betydelse fortsätter att vara avgörande även för de lite äldre barnen. Men lärare kan ha svårt att i praktiken införliva leken och göra barnen delaktiga i lärandeprocessen (1).

Den reviderade förskoleplanen från 2010 lägger stor vikt vid att utveckla olika ämnesinriktade förmågor hos barnen. Om det går att göra detta i förskolan är det naturligtvis mycket bra, men då forskningen redan före revideringen pekade på brister i möjligheterna att integrera lek och lärande, kan problemen finnas kvar. Man går ifrån att lek och rekreation är viktigt och istället ytterligare betonar vikten av att tidigt lägga en grund för kunskap. Det kan leda till ökade krav på både lärare och barn med än mindre utrymme för lek och att barns perspektiv tillgodoses. Detta är ett förhållande där barnen kan få sämre tillit till sig själva och sina förmågor. En koppling finns till att senare få inlärningssvårigheter och lättare utveckla skoltrötthet.

Att utgå från barnen och att träna på att ta andras perspektiv är en mycket central del i REDE. Genom lek och dramatisering kan barnens empati och inlevelseförmåga med andra stimuleras. På så sätt ligger REDE i linje med både läroplanens mål och forskningen. Att arbeta med övningarna ökar dessutom lek och lärande, samtidigt som eventuella negativa effekter av ökade krav på lärarna och barnen kan minskas. Om barnen får större tillgång till sin empatiska och emotionella kapacitet, ökar också deras förutsättningar att ta till sig ämnesmässiga kunskaper.

Emotionell intelligens - ett nyckelbegrepp

Med emotionell intelligens menas ett flertal olika begåvningar som tillsammans avgör en människas sociala och känslomässiga förmåga i livet. Grundläggande för den emotionella kompetensen är att

- kunna iaktta och hantera sina egna känslor
- kunna motivera sig själv och ha en realistisk tillit till sig själv
- uppfatta andras känslor och kunna skapa/bevara relationer.

I mitten av 1990-talet blev begreppet emotionell intelligens mycket känt genom Daniel Golemans bok Emotional Intelligence, på svenska Känslans intelligens (2). Det fanns två syften med boken. Det ena var att motverka våldet i samhället, särskilt det bland barn

och unga. Det andra var att medverka till ett tryggare och mänskligare samhälle genom att människor utvecklar sin emotionella kapacitet. Goleman ville visa att emotionell kapacitet är det viktigaste för att människor ska må psykiskt väl och fungera socialt tillsammans med andra. Denna förmåga utvecklas genom positivt samspel med andra människor och genom "utbildning" när barn och ungdomar lär av socialt kapabla och kloka vuxna människor. En förutsättning är att barnet behandlas väl, får sina behov tillgodosedda från tidig ålder och respekteras för den det är.

Det verkar finnas ett uppenbart samband mellan emotionell intelligens och en människas attityd till djur. Våra känslomässiga och sociala behov är idag de allra tydligaste och vanligaste motiven till att människor skaffar djur. Att vara medveten om, och kunna kontrollera, sina känslor och behov är en mycket viktig del i relationen till ett djur. Att kunna avläsa och förstå andras känslor och sinnesstämningar är en central del i alla relationer, inte minst till djur där den verbala kommunikationen saknas. Sannolikt är inte förståelse, medkänsla och ansvarstagande för djur möjligt i någon högre grad hos en människa vars emotionella intelligens är mycket låg.

Den emotionella intelligensen i vardagen

Golemans bok innehåller många övertygande resonemang och undersökningar som visar på effekter av att man har, eller inte har, hög emotionell intelligens. Kännetecknen på att man har en hög grad av denna förmåga är både att man är stabil i sitt eget liv och att man fungerar väl med andra. Exempel i sitt eget liv är:

- att man känner och kan kontrollera sina känslor och impulser
- att man kan motivera sig själv, koncentrera sig och har god inlärningsförmåga
- att man är optimistisk och ser möjligheter istället för svårigheter
- att man på ett realistiskt sätt har tillit till sin egen förmåga
- att man kan balansera sitt liv mellan sorg, glädje och andra starka känslor.

Exempel i relation till andra är:

- att man kan avläsa andras känslor och sinnesstämningar
- att man har förståelse och medkänsla för andra
- att man är ansvarskännande och kan bedöma konsekvenserna av sitt eget handlande
- att man har god förmåga att samarbeta och diskutera med andra

- att man har god förmåga att få/behålla nära relationer samt kunna lösa konflikter.

Kännetecken på att man har en låg grad av emotionell intelligens kan t ex vara:

- att man lätt tar till våld vid konflikter eller då man blir förolämpad
- att man styrs okontrollerat av sina känslor, allt från vrede och sorg till glädje
- att man inte känner igen eller förstår sina egna eller andras känslor och känslouttryck
- att man inte känner medkänsla eller förståelse för andra
- att man har svårt att behålla relationer, samarbeta och ta gemensamt ansvar.

Två av de viktigaste slutsatserna i Känslns intelligens är att

- den emotionella intelligensen behöver utvecklas redan hos små barn
- mycket av vår känsla för moral och etik bygger på detta.

Ansvaret vilar på oss alla

Men mycket kan tyvärr gå fel tidigt i barnets utveckling. Forskning visar att bristande emotionell förmåga hos modern och andra tidiga vårdnadshavare kan ha förödande effekter på barnets utveckling. Barn som inte tröstas och inte får sina behov tillgodosedda som spädbarn kan få stora brister i sin förmåga till empati och tillit. Det gäller också barn som hånas och inte visas respekt under den tidiga uppväxten.

Goleman menar ändå att vi kan vara optimistiska även då den tidigaste utvecklingen inte varit den bästa. Barnet har oftast med sig en god grund för att kunna utveckla sin emotionella kapacitet. Det märks bland annat i de flesta barns förmåga till inlevelse med andra barn (och ofta djur, egen kommentar). Därför finns fortfarande stora möjligheter att utveckla dessa djupt liggande förmågor genom emotionell och social påverkan i skolorna. Vi har ett stort ansvar att göra detta med alla barn, för deras personliga liv och välbefinnande, för vårt gemensamma samhälle och för att moral och etik ska vara möjligt.

För barnen som inte kommit så långt i kulturell påverkan kan djur vara den närmaste, ärligaste och enklaste relationen. Den emotionella intelligensen behöver utvecklas redan hos små barn och mycket av vår känsla för moral och etik bygger på detta. Närhet till

djur kan därför vara en möjlighet för barn i vår västerländska kultur att få utveckla dessa nödvändiga emotionella förmågor. Att se och förstå djurets behov av mat, närhet, skötsel, rastning och att själv ta aktiv del i detta är avgörande steg i barnets utveckling. Djurskydd och miljömedvetande blir en del av fostran mot rättskänsla, tolerans och ansvarstagande. En god känslomässig utveckling gynnar den enskildes välbefinnande och motverkar mobbing och våld. I läroplanen för det obligatoriska skolväsendet finns ett antal grundläggande principer som svarar direkt mot detta resonemang. Detta borde vara en viktig del i skolans vardag och kontinuerliga arbete.

Endast med empati kan vi få en bättre värld

Empati är en medfödd, biologiskt grundad och, till en början, helt reflexmässig reaktion. Men trots det betonar Martin Hoffman, i sin klassiska bok "Empathy and Moral Development" mycket starkt inläringens betydelse och vikten av att vi stimulerar empatin hos barn (3). Social inläring behövs för att utlösa och förstärka empatin och de pro-sociala känslor som den ger upphov till. Den empati och omsorg som de flesta känner för sin familj och sina nära vänner, behöver, enligt Hoffman, systematiskt tränas för att omfatta andra i ens närhet, okända och till sist helst alla människor. Likaväl som att rätt förutsättningar krävs för att empatin ska utvecklas, kan andra omständigheter leda till en svag empatisk förmåga. Om barn växer upp under auktoritära förhållanden är det en av de största riskerna för en bristfällig empatisk moralnorm.

Empatins fem utvecklingsstadier

Martin Hoffman beskriver fem stadier av empatisk oro (empathic distress), som vardera bygger på det föregående. Det nyfödda barnet reagerar starkt då det hör ett annat barn skrika i närheten, men det är sannolikt mest en automatisk reaktion på ett obehagligt ljud. Senare under det första levnadsåret sker en förändring. Reaktionen av oro eller lättnad blir då mer direkt knuten till om den andre visar, eller inte visar, lidande. Det handlar fortfarande om en helt egocentrisk reaktion, d v s barnet känner sin egen oro när någon annan skriker. Men det är ett första steg mot pro-social känslor och beteenden.

Vid tredje stadiet, som sker under andra levnadsåret, börjar barnet inse att det är någon annan som är i nöd. Men barnet är fortfarande förvirrat när det gäller vilka känslor som är de egna och vilka som är någon annans. Det kan bara hjälpa det andra barnet genom

att göra något som lindrar den egna oron. Mot slutet av andra året har en betydelsefull utveckling skett och barnet börjar lära sig att skilja på sitt eget och andras känslotillstånd. Det kan då närma sig förståelsen av hur någon annan känner och försöka ändra sitt handlande för att andra ska må bättre. Detta stadium pågår under flera år och först när barn är mellan 5 och 8 år inträffar det sista stadiet. Då börjar deras möjligheter att känna empati för någon annan i ett större perspektiv, d v s inte bara i den direkta situation där de just då befinner sig. Det kan vara att känna medlidande för ett annat barn som är svårt sjukt eller som dagen efter inte kommer att få vara med på något roligt.

Från tredje stadiet, då den helt igenom egocentriska upplevelsen börjar upplösas, börjar barnets känsla av medlidande eller sympati för andra att utvecklas. Det är starten på det som senare kan bli en fullständig pro-social motivation i barnets handlande. En känsla av hur andra känner och en önskan om att visa omsorg kan i bästa fall gå hand i hand från detta stadium. Det är också början till att lära sig att känna empati med hela grupper och inte bara med enskilda individer. Hoffman menar att sambandet mellan empati och att bry sig om andra är uppenbart, liksom sambandet mellan empati och en utveckling av "rättvisprinciper".

Även om empatins frö är medfött, finns många sätt på vilka den kan förstöras eller hindras i sin fulla utveckling. Martin Hoffman tar upp tre viktiga orsaker till bristande empatiutveckling. Auktoritär uppfostran kan förstöra ett barns förmåga till empati. I ett samhälle där tävlande och konkurrens upphöjs som mål försvagas oftast viljan att hjälpa andra. Den tredje svårigheten för empatin är ett individualistiskt samhälle där medborgarna drivs av starkt egoistiska motiv. Vår förmåga att visa empati påverkas också av en mängd mer övergående omständigheter, t ex om vi är irriterade, rädda, stressade eller deprimerade. Vi har då svårt att ta andras perspektiv, känna sympati och visa omtanke om dem.

Att stimulera och träna barnens empati

Det finns, enligt Martin Hoffman, en rad metoder som vi kan använda för att öka förutsättningarna för en god social och empati-moralisk utveckling hos barn:

- Barn behöver uppleva många känslor under sin uppväxt, då det är lättare att känna empati och förstå någon annans känsla om man känt samma känsla själv någon gång. Det är anledning till att man inte ska skydda eller avleda barn för mycket från att känna olika känslor, även jobbiga sådana. Genom association till när barnet själv kände så eller genom att kunna leva sig in i den andres roll, får barnet lättare till ett empatiskt handlande. Men det kan också finnas en fara att vissa barn och unga känner en så stark empatisk oro att de blir upptagna med sin egen psykiska smärta och på sikt kan utveckla en depression.

- Barn behöver mycket kärlek så att de själva mår bra och blir öppna för andras behov. Denna självkänsla och öppenhet för hur andra har det, tillsammans med att ha haft goda sociala förebilder, bidrar till barnets pro-sociala beteende. Det kan också leda till att barnet gör riktiga empatiska tolkningar och t ex inte skyller på offret i en mobbingssituation.

- I situationer då ett barn gör ett annat barn illa, kan det välja att inte uppmärksamma, ”se” offret. Det är ett sätt att inte behöva uppleva medlidande med det andra barnet, eftersom en empatisk reaktion ofta kommer automatiskt när vi tar in den andres verklighet. I sådana situationer kan det vara nödvändigt att på olika sätt ändå försöka få barnet att lägga märke till och ta in det andra barnets känslotillstånd.

- Ett grundläggande sätt att stimulera barns empati är att de får en tydlig bild av någon annans perspektiv, hur den andre lider och att barnet självt har del i detta lidande (s k induktion). Först handlar det om att visa på offrets perspektiv och att barnet skadar denne. Därefter är det viktigt att få barnet att förstå sin roll och sin skuld i den andres lidande samt sitt ansvar för att återställa skadan. När den andres obehag minskar blir det en empatisk lättnad även för barnet samtidigt som skuld känslan minskar. Det gäller att få barnet att delta i denna process även om det inte vill eller försöker komma undan.

- Både föräldrar, förskolelärare och lärare kan använda sig av tekniken med induktioner. Ibland menar personal inom skola och förskola att det tar för lång tid att arbeta på detta sätt och att de måste ta till snabbare metoder. Men Hoffman menar tvärtom att det är just på ställen där det finns många barn som de här pro-sociala metoderna gör störst nytta. Samtidigt som ett barn blir medvetandegjort om någon

annans obehag och sin delaktighet i det, blir många fler påverkade av det som händer. Det kan innebära att hela barngruppen stimuleras i sin empatiska utveckling och sitt sociala beteende.

- Barn är ofta engagerade i låtsaslekar och det är ett mycket bra tillfälle för vuxna att påverka deras empatiska förmåga att reagera på andras lidande och olycka. Genom att vi ger barnen olika roller i deras vardag eller i ett litet drama kan vi ge dem känslomässiga erfarenheter som de själva saknar. Då identifierar de sig med och lever sig in i andras världar och känslor på ett sätt som både kan öka medlidandet med den som drabbas, t ex av att vara utanför eller handikappad, och stimulera deras empatiska förmåga i stort.
- Det behövs särskilt uppmärksamhet runt problemet att många som är passiva och bara observerar något som händer, ofta skyller på den som är offer och blir utsatt. I situationer då människor borde ingripa, och de vet om det, är detta ett sätt att komma ifrån sitt ansvar. Genom att lägga skulden på den som man borde hjälpa, minskar vi både vår empati och skyldighet att ingripa. Det här är ett svårt problem då många är medvetna om fenomenet men ändå inte upptäcker att de själva också praktiserar det.

Ett rättvist omsorgssamhälle kräver utvidgad empati

Martin Hoffman menar också att det är en stor och viktig uppgift för vuxna att vidga barnens empatiska perspektiv. Det som är det första och enklast steget är att empatin och omsorgen om andra än en själv fungerar i den lilla nära gruppen. Men i den tid vi lever nu, inte minst när det gäller vårt mångkulturella samhälle, behöver vi arbeta på att utöka inlevelsen och omtanken att gälla många fler, helst alla människor. Det kräver en del av barnens uppväxt om vi ska lyckas med det, då empati med de närmaste annars lätt leder till ett fördomsfullt synsätt gentemot andra. Att överföra omsorgen om andra till att gälla även främmande och annorlunda människor är ett oerhört viktigt steg. Det är också avgörande för att ett demokratiskt lands lagar och normer ska kunna tillämpas utan att människor upplever att de är felaktiga. I ett vi-och-dom-tänkande ryms sällan varken empati eller rättvisemoral (vad som är rätt och fel).

En betydande uppgift inom den moraliska undervisningen är att överbrygga det partiska i den starka empati som många känner för sina närmaste. Efter att ha kommit till insikt

om att det finns en partiskhet i empatin, består träningen i att se de stora likheter som finns mellan alla människor. Alla har samma känslor av t ex rädsla, ilska, glädje och ångest inför livskriser. När vi får barn (och vuxna) att inse detta och känna större samhörighet med andra, blir förmågan till empati med okända personer bättre. Det är också mycket viktigt i ett samhälle att lagarna är rättvisa och opartiska, så det kan accepteras av alla. Då minskar risken för partiskhet genom större empati för vissa, på samma sätt som när empatin börjar bli mer universell, d v s omfatta allt fler.

Ett effektivt sätt att motverka att empati bara omfattar nära och kära är att vidga perspektivet genom att ställa frågor. Genom att fråga och fundera runt hur andra påverkas av någons handlande, nu och i framtiden, kan barn lära sig att se bortom den aktuella nuvarande situationen. Hur påverkar mitt beteende andra nu och senare? Hur påverkar det dem som inte är här? Sådan träning ökar barnens medvetenhet om att någon som inte är närvarande kan bli lidande och förmågan att känna empati med dem. Hoffman menar att det är normalt och acceptabelt att vi har större empati för personer som finns i samma grupper som vi, så länge vi också hjälper främlingar. Alla barn borde systematiskt tränas för att utvidga sin empati till att omfatta fler, för att minska risken för favorisering av de välkända och närvarande. Det som REDE erbjuder genom sina övningar är ett sätt att göra just detta.

Barns tidiga känslor för rättvisa är viktiga att uppmuntra

Filosofen Kristján Kristjánsson menar att Martin Hoffmans mångåriga arbete ger stora insikter i fråga om betydelsen som empatin har för barnets utveckling och hur den hänger samman med vår moraluppfattning. Men han anser att Hoffman förbiser att vår rättvisemoral inte enbart beror på vår empatiska utveckling (4). Det finns också starka känslor knutna direkt till orättvisa situationer hos barn redan i två-årsåldern, menar Kristjánsson.

Olika teorier har haft olika syn på hur vi får vår moraliska föreställningsvärld i fråga om vad som är rätt och fel. Enligt den sociala inlärningsteorin formas barnen successivt i sin uppfattning om rättvisetänkande genom förstärkning och modellinlärning. Denna ståndpunkt har väckt en hel del kritik då många menar att tanken om att vuxna "lurar på" barnen förutbestämda moralnormer är bristfällig eller rent felaktig. Istället handlar det om att stimulera en hos barnet redan pågående process. Redan tidigt får barn starka

känslor av vad som är rätt och fel. Intresset för rättvisa är ett dominerande inslag i barnens utveckling, menar Kristjánsson, och inte bara en fråga om inläring i sociala situationer.

Det finns också ekonomiska teorier som menar att motivet bakom en individs handlande i sociala situationer alltid är självintresse. Successivt skulle det med hjälp av rationellt tänkande leda till ett moralsystem som byggde på ömsesidig nytta. Men dessa tankar har också kritiserats kraftigt då människor ibland agerar helt utan att själva vinna något på det och teorins tyngdpunkt helt ligger i rationella tankeprocesser. Det stämmer dåligt med de tydliga och starka känslor av rättvisepatos som många barn visar. Även biologiska teorier, som trycker på ett evolutionärt perspektiv, får många att reservera sig. Psykologer och filosofer har ett flertal invändningar mot den hävdade kraftiga genetiska påverkan och den biologiska förklaringen av hur vårt moraltänkande runt rätt och fel blir en inre del av oss människor.

Det finns en mängd psykologiska teorier med olika inriktning. Martin Hoffmans metodiska teori om hur empatin är grunden för vår moraliska utveckling i fråga om omsorg och rättvisa, är den ledande. Men Kristjánsson menar att den saknar andra känslor än empati och sympati som drivkraft bakom utvecklingen av ett rättvisetänkande. De finns känslor som t ex medlidande och indignation, som i sig själva är motiverande för utveckling av en rätt-och-fel-moral. Om detta behövs mycket mer kunskap, för att vi på fler sätt ska kunna stimulera och träna barn, än att bara använda den typ av teknik med empati/skuldkänslor (induktion) som Hoffman förespråkar. Även här har REDEs övningar mycket att tillföra genom att öppna för många fler känslor och resonemang runt hur vi påverkar andra med vårt handlande.

Viktigt att bry sig om andra och att kunna reflektera

De tre författarna till artikeln "Does care reasoning make a difference? Relations between care, justice and dispositional empathy" menar att sambanden mellan att visa omsorg, känna olika former av empati och att ha en god känsla för rättvisa är starka (5).

Tidigare menade många forskare att det fanns en rättvisemoral, som var mer typisk för män, och en omvårdnadsmoral, som var mer typisk för kvinnor. "Rättvis-etiken" grundade sig huvudsakligen på förnuft och kognitiva begrepp som normer och lagar om

allas rättigheter och skyldigheter. "Omsorgs-etiken" grundade sig istället i empati och känslomässig upplevelse, som är fokuserad på bevarande av relationer genom att svara på andras behov och undvika lidande. Men nu talar allt fler för ett synsätt där rättvise- och omsorgsmoral utvecklas från samma grund, nämligen empatin och en känslobaserad förmåga att kunna ta andras perspektiv.

Utvecklingen av omsorg och rättvisa går stegvis

Graden av omsorg, d v s att bry sig om andra, ses ofta som en utveckling med tre tydliga nivåer och två övergångslägen. På första nivån bryr sig individen bara om sig själv och är alltså helt egocentrerad. Efter en övergångsperiod, då man ifrågasätter det riktiga i att bara bry sig om sig själv, följer nästa nivå då individen bara bryr sig om andra. Här finns en känsla av att vara en "god människa" och vara sådan som man bör vara. Efter en ny övergångsperiod, då man ifrågasätter det riktiga i att bara bry sig om andra, kan en balanserad nivå där man bryr sig om både sig själv och andra utvecklas. Denna kännetecknas av växande förståelse för sitt ansvar och sin personliga roll i relationer till andra, liksom för vikten av ärlighet i relationer.

På motsvarande sätt finns en stegvis förändring av synen på rättvisa som ligger till grund för människors rättvisemoral. Den grundar sig inte lika tydligt i en utveckling hos individen, utan kan mer ses som stadier som i sin tur är kopplade till utvecklingen av självet. Under det första stadiet är individen angelägen om det som handlar om de egna intressena och välfärden för några få som det finns personliga relationer till. Nästa stadium kännetecknas av ett mycket vidare samhällsperspektiv med en likvärdig tillämpning av normer och lagar för alla, både okända och de man känner väl. Det har skett en slags internalisering av den rådande samhällssynen. I det sista stadiet dominerar ett självständigt resonering som strävar efter ett rättvist samhälle i en mycket bredare bemärkelse än bara knutet till det redan existerande rättsväsendet. Personer som uppnått detta stadium vill undersöka och diskutera moraliska ideal med andra för att kunna få tillstånd en högre moralisk nivå i samhället.

Det finns likheter mellan den högsta nivån av omsorg och det högsta stadiet av rättvisetänkande. I båda fallen förlitar individens sig på ett eget reflekterat övervägande som inte automatiskt styrs av de i samhället gällande sociala och moraliska normerna. Ett sådant resonering kännetecknas av en vetskap om att moralfrågor är komplexa och

inte kan betraktas i svart eller vitt. Högre grad av omsorgsmoral är ofta förenat med ett mer komplext resonerande, mindre auktoritetsbundenhet och större öppenhet för eftertänksamma diskussioner med andra. Parallellt med ett högre stadium av rättvisemoral finner man en större politisk tolerans och respekterande av de mänskliga rättigheterna.

Att kunna ta någon annans perspektiv är grunden

Tidigare betonades skillnaderna mellan rättvise- och omsorgsmoral genom att det förstnämnda skulle grundas i perspektivtagande medan det sistnämnda skulle bygga på känslomässig empati. I linje med senare års teorier är den empatiska handlingen sammansatt av både perspektivtagande och känslomässig empati. Perspektivtagande kan antingen leda till en känsla av hur någon annan känner (äka empati) eller känslor av medlidande och omsorg (sympati). Det kan också medföra eget lidande som en form av självcentrerad, smärtsam och känslomässig reaktion (t ex obehag eller ångest) på den andres känslor (empatisk oro). På så sätt är förmågan att sätta sig in i någon annans situation en mycket viktig del i både empati, omsorg och frågor om rätt och fel. Hos barn och ungdomar har man funnit ett samband mellan perspektivtagande, att känna sympati och pro-socialt resonerande.

Det finns också ett klart samband mellan ett resonerande runt socialt handlande och känslomässig empati, särskilt hos män. Eftersom kvinnor i de flesta studier ligger på en högre empatinivå än män, kan det vara anledningen till att sambandet inte är lika klart hos dem. Det kan vara förklaringen till flera samband man funnit hos män, men inte hos kvinnor. Hos män finns en koppling mellan känslomässig empati och avsikt att stödja andras välfärd samt att högre grad av omsorg går hand i hand med högre grad av sympati.

Perspektivtagande ger högre grad av omsorg och omsorgsresonerande. Det leder också till det högsta stadiet av självständigt reflekterande runt rättvisemoral, där högre moraliska värden eftersträvas. För att träna och stimulera unga människors moraliska utveckling, är perspektivtagande tillsammans med reflektion mycket effektivt. Särskilt pojkar och män skulle vinna på en sådan träning då det sannolikt också utvecklar deras förmåga till känslomässig empati. Det är därför intressant att det var pojkarna som uppnådde en signifikant ökning av empati genom REDEs övningar.

Empati kan stimuleras och tränas genom drama och teater

Det har under senare år blivit en allt vanligare tanke, inom forskning och litteratur, att vi behöver utveckla empatin i den moraliska undervisningen. Är en god empatisk förmåga nödvändig för att kunna fatta riktiga och välgrundade moraliska beslut? Allt fler börjar tala om betydelsen av känslor och vikten av att beröra inom den moraliska utbildningen. Frågan blir då ofta hur skolan kan stimulera och stärka empatin hos barn och ungdomar. I artikeln "A Moral Method? Thoughts om cultivating empathy through Method acting" menar författaren att teater och dramatisering kan vara ett effektivt sätt att odla och förfinas den empatiska förmågan (6). Att spela någon annan är att träna sin förmåga att ta andras perspektiv och att framkalla känslor som någon annan upplever.

Att agera någon annan tränar en del av empatin

Det finns både stora likheter och avgörande skillnader mellan att bry sig om andra och att agera skådespelare. Den stora likheten ligger i att det i båda fallen i grunden handlar om att ta till sig någon annans liv och upplevelsevärld. Man behöver skifta perspektiv, sätta sig in i någon annans situation och själv verkligen uppleva hur den andre känner. En skicklig skådespelare kan gå in i och gå ur en roll som någon annan, vilket kräver en mycket stor förmåga att släppa sig själv och byta till en annan levande varelses värld. Att arbeta med drama och att spela andra individer är ofta en intensiv träning av just denna del av empatin. Det är också ett sätt att träna sin förmåga till dualism, d v s att både gå in i någon annans gestalt och uppleva världen genom deras ögon och känslor, samtidigt som man är helt medveten om att det inte är ens eget liv och upplevelser.

Det som inte automatiskt gör att alla som arbetar med drama blir starkt empatiskt agerande personer, är att det krävs fler delar för en mer heltäckande empatisk förmåga. När vi i verkligheten samverkar med människor och djur, ser vi dem och kan lätt bli berörda av deras känslouttryck. Det ökar många gånger vår önskan att vilja lindra smärta eller på annat sätt hjälpa den som lider. En skådespelare arbetar oftast med fiktiva, ej levande eller i alla fall icke-närvarande individer. Skådespelarens motivation är inte i första hand att ta hand om och bry sig om sin rollfigur, utan att själv göra ett så bra arbete som möjligt med sin tolkning.

Det går att träna även den del som handlar om att bry sig om den man spelar. Ett sätt är genom att lägga till de moraliska samtalen och diskussionerna i utbildningen. Det är därför väsentligt att reflektera runt hur de olika rollfigurerna känner och upplever sin situation. I många av REDEs övningar används just denna kombination – dramatisering och att ta olika djurs (och människors) perspektiv, för att efteråt tänka igenom och diskutera runt känslor och hur man ska handla mot andra.

Utveckling av empati och moral sker parallellt

Det finns många böcker som beskriver empatins utveckling och hur den hänger ihop med ett moraltänkande som mognar hos människor. I boken "Morality, moral behavior, and moral development" beskriver William Damon fyra utvecklingssteg under barndomen till vuxen ålder (7). Första steget hos det lilla barnet på empatins utveckling har en koppling till det fysiska självet. Här gäller en identifikation av kroppsliga eller materiella tillhörigheter för en identifikation av självet. Detsamma gäller för känslor och sociala interaktioner. De betraktas som "fysiska objekt", vilket innebär att de finns till för barnet och att barnet ännu är helt självcentrerat.

Steg två är det aktiva självet där identifikation genom jämförande av förmågor gentemot andra dominerar. Den empatiska identifikationen handlar nu ofta om grupptillhörighet. Steg tre, det sociala självet, identifierar självet genom sociala interaktioner, jag är hur jag agerar mot och tillsammans med andra. Här kopplas moraliska resonemang ihop med grundläggande empatiska definierade begrepp som t ex generositet, hjälpsamhet och misstänksamhet, då de utgör grunden för moraliska resonemang. Steg fyra, det psykologiska självet, bygger på identifikation genom t ex trossystem, personlig filosofi och moralnorm. Den empatiska förmågan får nu rollen av att vara vägledande i valet av trossystem, ideologier, ismer och andra system som vägleder självet.

Självets utveckling

Fysiska attribut som visar personliga val och moraliska ställningstaganden	Aktiva kännetecken som visar personliga val och moraliska ställningstaganden	Personliga val och moraliska ställningstaganden styr sociala relationer	Trossystem, -ismer personlig filosofi, det egna jagets tankeprocesser	4
Fysiska attribut som påverkar socialt samspel	Aktiva kännetecken som påverkar socialt samspel	Sociala personlighetsdrag	Socialt känslig, kommunikativ, social förmåga	3
Aktivitetsrelaterade fysiska kännetecken	Förmågan i jämförelse med andra	Aktiviteter som tar hänsyn till andras reaktioner	Kunskap, inlärd färdigheter, motivation, eller känslomässiga tillstånd	2
Kroppsliga egenskaper eller materiella tillhörigheter	Typiska beteenden	Tillhörighet till specifik social relation eller grupp	Flyktiga humörsvängningar, känslor eller impulser	1
Fysiska jaget	Aktiva jaget	Sociala jaget	Psykologiska jaget	

Utvecklingsnivå

Rätt stimulans för ett välutvecklat moraliskt tänkande

Empatin måste tränas tillsammans med identifikationen av självet. Att dessa två utvecklas parallellt skulle betyda att de båda är nödvändiga för förmågan till ett moraliskt resonemang. För att ge barn och ungdomars själv och empati möjlighet att växa sida vid sida bör vi ge dem möjlighet till identifikation av självet och empati i alla fyra stegen. Hur snabbt vi utvecklas genom dessa steg är individuellt och vi måste stimuleras på alla nivåer för att kunna få gå igenom stegen på ett så fullständigt och individuellt anpassat sätt som möjligt. Vi får då individer som står väl rustade för moraliskt tänkande och som kan identifiera och avslöja tankar och tanke-system som inte korrelerar till en empatisk moralnorm.

Djurs betydelse i barns utveckling

Gail Melson menar i boken "Why the wild things are" att det är förvånande att forskningen tidigare så fullständigt har förbisett betydelsen av djur i barns utveckling (8). Melson menar att djur ofta har en avgörande inverkan på barnet, som ibland kan vara

större än vad föräldrar och andra människor har. I många kulturer, och redan för länge sedan, har människor noterat att barn och djur står varandra nära. Barn har ofta setts som "djur" som ska fostras och växa in i vår kultur för att bli människor. Detta speglar människans kultur med ett behov av att sätta sig själv i en särställning bland alla levande varelser på jorden. Men för barnet som inte kommit så långt i kulturell påverkan kan djuret ofta vara den närmaste, ärligaste och enklaste relationen.

För ett barn kan en relation till ett djur vara viktig och utvecklande, både i stunden och på längre sikt. Dialogen som försiggår mellan barnet och djuret sker i både med och utan ord. Ett sådant samspel kan i hög grad bidra till en emotionell intelligens hos barnet. Att prata med någon som inte svarar med det talade språket, gör oss medvetna om och känsliga för alla kroppsuttryck som kan avslöja känslor, tankar och önskningar. Människor har ett speciellt sätt att prata med djur på, ett förtroligt samtal med de djur som vi har en relation till och som står oss känslomässigt nära.

Närvaron och närheten i vardagen

Att få möjlighet att ta hand om någon annan är en träning som är viktig för empatin. I västvärlden blir det tyvärr alltmer sällsynt att barn och ungdomar får ta ansvar för och sköta om yngre syskon. I kulturer där det är vanligt att syskon tar hand om varandra, visar barn mer empati och omsorg om varandras behov. Närhet till djur kan därför vara en av få accepterade möjligheter för pojkar i vår västerländska kultur att få utveckla dessa nödvändiga emotionella förmågor. Att se och förstå djurets behov av mat, närhet, skötsel, rastning och att själv ta aktiv del i detta är ett avgörande steg i barnets utveckling. Det är också här som förståelsen och intresset för djurs välfärd och vårt ansvar gentemot allt levande grundläggs.

Ett djur är alltid närvarande och finns till hands då ingen annan finns, har tid eller förstår. Denna aspekt är också väsentlig för barnet, liksom möjligheten att ha "fri tid" med sitt djur. Alltmer av barns tid blir idag inrutad i aktiviteter och olika typer av prestationsinriktad verksamhet. Att umgås med ett djur kan stimulera närvaro i stunden och att tillåta sig att ha ostrukturerad tid utan något speciellt mål. Det ligger ofta en enorm trygghet i en nära relation till ett djur för ett barn som då alltid har någon att vända sig till. Barnet upplever mindre ensamhet, rädsla och oro. Ett djur visar ofta uppmärksamhet utan att bli trött, ger värme och närhet utan krav och säger inga kritiska

eller sårande ord. För barn som lever under svåra förhållanden, t ex vid skilsmässa, allvarlig sjukdom i familjen eller vid misshandel, kan ett djur hjälpa dem att klara sig igenom situationen.

En djupare förståelse för livets villkor

Att de husdjur vi har i de flesta fall har kort livslängd och dör innan barnet blivit vuxet kan först verka bara svårt och tragiskt. Men även detta kan ha en betydelsefull och, på sikt, positiv effekt på barns utveckling och förmåga att klara livets alla skiften. Förluster och föränderlighet är oundvikligt i livet, men i västvärlden gör vi idag allt vi kan för att undanhålla barn, och oss själva, detta faktum. Åldrande och död blir något främmande och skrämmande, livets naturliga gång blir svårförståelig och något man kämpar emot. Att se ett älskat djur förändras, åldras och dö kan vara en mycket smärtsam, men nödvändig, upplevelse för att på ett bra sätt kunna acceptera livet och dess villkor. Det kan också bli en inkörsport till en djupare förståelse för stora livsfrågor överhuvudtaget, t ex om vår jord och universum, liv och död, religion och vad som händer efter döden samt frågor om moral och etik.

Melson tar också upp många andra intressanta aspekter av förhållandet barn – djur och att vi människor har en svårförståelig och motsägelsefull relation till djur. Man har kunnat se att de goda effekter på barnets utveckling som den nära relationen till ett djur i familjen kan ha, helt kan utebli då barn ser eller umgås med djur på andra sätt. Att se djur på djurparker, TV eller institutioner (även sällskapsdjur) eller att ha tillgång till djur i klassrummet kan istället leda till ett mer känslolöst och objektivt synsätt. Djuren blir objekt som observeras, vi har makten och kunskapen om dem, men all ömsesidighet försvinner. Oundvikligen tycks vår förståelse och respekt för djuren vila på en känslomässig grund – vi behöver se djurets känslor och behov speglade i våra egna.

Sambandet mellan detta och våra svårigheter att förklara för barn varför olika djur behandlas så olika är uppenbart. Det finns sannolikt inget område som är så förbryllande och motsägelsefullt för ett barn. Är det rätt eller fel att döda djur? Varför är det ibland så viktigt att behandla djur väl, men inte annars? Hur kan det vara accepterat att Anticimex dödar massor av insekter och jägaren dödar grävlingen som raserar husgrunden, medan det är fel när barnet trampar på myror eller kastar sten på en katt? Varför kan tusentals kor och grisar slaktas, samtidigt som samma behandling av hundar

och katter skulle väcka förfäran? Vår motsägelsefulla inställning till andra djurarters beteende kan också förbrylla barnet. När människor skjuter älgar är det nödvändigt, men när rovdjur tar sina byten är det obehagligt och motbjudande.

De vuxnas ambivalens till djur blir barnens stora dilemma

Varje kultur har sina motsägelsefulla mönster som ska föras vidare till nästa generation. Det kan vara en av flera förklaringar till att barn (och vuxna) misshandlar och dödar djur. Melson belyser denna fråga från en rad olika utgångspunkter (8). Det är tyvärr inte alls ovanligt att barn eller ungdomar misshandlar och dödar djur, ibland på de mest grymma och sadistiska sätt (14). Ofta är det pojkar och unga män i tonåren som kan utföra fruktansvärda handlingar, som att långsamt slå ihjäl, elda upp eller dränka djur. Ett djur som ofta råkar illa ut är katter och det kan ha flera orsaker, menar Melson. Katter ses ofta som skadedjur i samhället och det är vanligt att de betraktas som opålitliga och svåra att förstå. Många barn får höra vuxna som uttalar sig negativt om katter och som tycker att de ska skjutas eller avlivas.

I de flesta fall när de handlar om grövre våld och misshandel är det inga engångshändelser. Det finns klara samband som visar att många grova våldsbrottslingar i unga år har ägnat sig åt misshandel av djur innan de börjar rikta detta mot människor. Att bli illa behandlad som barn eller att se vuxna behandla djur illa eller uttala sig föraktfullt kan vara orsaker till att unga människor vänder rädsla, hat och sadism gentemot djur. Man har också sett samband mellan att barn själva blivit misshandlade eller bevittnat misshandel i hemmet och att de senare börjar misshandla djur. Detta kan i ett nästa steg vara början till ett våldsamt beteende eller misshandel gentemot andra barn eller jämnåriga.

Men det är svårare att förstå att barns och ungdomars tendenser till misshandel av djur också kan dyka upp när man inte kan spåra några missförhållanden under uppväxten. När barn inte haft några nära relationer alls till djur kan man tänka sig att de kan se djur som objekt som man kan leva ut känslor på eller "träna" ett våldsamt beteende på. Eftersom många grova våldsbrottslingar uppenbarligen startat i unga år med att misshandla djur, kan det vara en fråga om att träna på djur för att successivt vänja sig inför att kunna börjar misshandla/döda människor. Sambanden kan vara många och komplicerade, men det finns sådant som vi helt klart kan konstatera enligt Melson. För

att få vårt mänskliga samhälle mindre våldsamt och för att minska djurens lidande måste både barn och djur omfattas av vår omsorg och empati.

Djur behövs för att vi ska utveckla hela vår fulla mänskliga förmåga

Gene Myers är lärare och forskare i människans utveckling, miljö och ekologi. En av grundtankarna i boken "Children and animals" är att vi behöver bli förankrade i allt levande och vår egen kropp för att finna vår plats här på jorden (9). Myers menar att barn som växer upp utan kontakt med andra levande varelser än människor knappast kan utveckla hela sin fulla mänskliga förmåga. Det kan leda till många olika brister under utvecklingen, t ex

- total mänsklig fixering, utan frihet att kunna släppa det mänskliga perspektivet
- sämre medvetande om andra och annorlunda sätt att samverka
- sämre inblick i andra sätt att vara och leva
- känslor av isolering från andra levande varelser
- rädsla för sin situation och omvärld
- begränsade möjligheter att betrakta sig själv i förhållande till andra
- svårt att få sitt eget jag bekräftat och att se sig själv i ett större perspektiv.

Barn måste få möjlighet att stärka sin förmåga till empati och medkänsla för både djur och människor för att få ett väl förankrat helhetsperspektiv. En sådan start i livet kan vara av stor betydelse för den enskilda människans förutsättningar att klara sitt eget liv. Genom hela vårt liv och i alla kulturer måste vi som människor ta beslut och skapa de förändringar som krävs av, och samtidigt begränsade av, vår omvärld. Vi är oundvikligen delar i det föränderliga och levande system som jorden och universum är. I vår närmaste omvärld finns djur och växter, och hur vi uppfattar oss själva gentemot dem är avgörande för våra val och möjligheter. Om vi upplever oss som ett med detta system, som också har skapat oss, kommer det att gå lättare att ta de beslut och göra de förändringar som behövs i våra liv. Vi kan på så sätt acceptera det som begränsar oss, leva i samklang med alla andra levande varelser och genom det må bättre själva.

Stöd för barnets känslor och utveckling behövs

Hos barn finns möjligheterna till en vidare förståelse och samverkan med allt levande. För det lilla barnet koncentreras uppmärksamheten till känslorna i de nära relationerna. Men med utvecklingen kommer en allt större förmåga till en abstrakt föreställningsvärld

vilket vidgar perspektivet till att kunna omfatta vilda djur, djur som inte alls fungerar eller ser ut som vi, och slutligen hela ekosystem. Från den grundläggande viljan att ta hand om och vårda, utvecklas förståelsen att djurs miljö är viktig för dem och att vi behöver skydda både arter och individer.

När djur blir en viktig del i barns utveckling, startar betydelsefulla kognitiva, emotionella och moraliska processer angående djurs välfärd. Detta måste respekteras och barn behöver få erkännande och stöd för sina känslor om att det är fel att göra djur illa. Gene Myers menar att om vuxna förstod vad som står på spel i barnets utveckling, så skulle det leda till att vi reducerade utnyttjandet av djur och deras lidande till ett minimum i samhället. Många forskare verkar mena att det finns tydliga samband här. Barns känslor måste respekteras av vuxna i deras omgivning om de ska lära sig att hantera dem och agera på ett kännande och ansvarsfullt sätt. Det är också en nödvändighet för deras utveckling när det gäller att kunna handskas med aggressivitet och våld i relationer till andra, både djur och människor.

Människans attityd till djur

James Serpell har skrivit mycket om människors relation till djur, vad som påverkar våra attityder och om begreppet antropomorfism. I boken "In the company of animals" tar han upp många intressanta aspekter av vårt förhållande till djuren och våra motsägelsefulla känslor (10). Om antropomorfism (att tillskriva djur mänskliga mentala tillstånd som känslor, tankar och motivationer) skriver han att medan vuxna kan träna sig i att tänka på djur i icke-antropomorfistiska termer är detta mycket svårt för barn. Barn kan t o m ha lättare för att berätta om djurs känslor än vad de har för att berätta om eller förstå andra människors. En anledning till att barn kan ha så lätt att förhålla sig till djur kan vara att de ännu inte är helt påverkade av vår kultur. De kan fritt identifiera sig med djurs känslor och behov, medan människors motiv och önskningar fortfarande ligger bortom deras erfarenhet.

I artikeln "Antropomorphism and Antropomorphic Selection – Beyond the Cute Response" menar Serpell att antropomorfism är på ont och gott (11). Utan den skulle vi t ex inte alls på samma sätt kunna få de sociala, emotionella och fysiska fördelar som vi nu får i vårt umgänge med djuren. Vår relation till sällskapsdjuren bygger helt på denna möjlighet att skapa en ömsesidighet i känslor och behov. Det är också mycket viktigt för

att vi ska vara medvetna om att djur känner på liknande sätt som vi. Men det finns även faror. Människor tillskriver också djuren känslor som vi betraktar som negativa och därför bestraffar, t ex svartsjuka och uppstudsighet. Mycket av det som idag pågår i västvärlden med våra sällskapsdjur, menar Serpell, kan tillskrivas antropomorfism och effekter av den.

I samhällets perspektiv är djur objekt

Djur har, i skolor och förskolor, under många år mestadels använts som objekt istället för levande varelser med egna behov och rättigheter (ett subjekt). Ett sådant synsätt innebär att djuren blir "föremål" som man tittar på och sedan ställer undan när det inte är aktuellt längre att jobba med dem. Det har inte handlat om att utveckla närmare känslomässiga relationer till djuren. Under dessa förhållanden blir djuren lätt objekt, "saker" som finns till för vår skull och för att vi ska lära om dem. Långt ifrån alla projekt där djur används för att öka kunskapen om djur eller förståelsen för dem leder därför till en attityd som innebär empati och respekt för djur. För att uppnå det behöver man gå från ett objektivt betraktande av dem till ett känslobaserat inlevelseperspektiv. Först då kan en djupare förståelse och omsorg utvecklas.

I samma stund som vi betraktar någon som ett objekt är risken stor att empati och förståelse minskar eller helt försvinner. Många forskare har menat att det är en nödvändighet att betrakta någon som ett subjekt för att empati ska vara möjlig. I en undersökning visade det sig att det var en kombination av att en person var i svårigheter och att personen sågs som ett subjekt som utlöste empati (12). Tecken på att en person ser på någon annan som ett subjekt är att personen beskriver dennes situation på liknande sätt som den skulle göra själv. Andra kännetecken är att vara mer positivt inställd och mindre dömande än mot någon som betraktas som ett objekt. När en person betraktar någon eller något som ett objekt, utnyttjas det mer för personen själv. Det finns inte för sin egen skull och det tillskrivs inte heller egna känslor, behov och önskningar i samma utsträckning.

I en studie fann man att kvinnor kände mer empati för djur, särskilt hundar, än för vuxna människor då de fick höra en berättelse där någon (djur eller människa) misshandlades (13). Männerna i studien uttryckte starkare empati för människor än för djur i då de fick höra motsvarande berättelse. Men när offret i berättelsen var ett barn eller en

hundvalp, visade männen lika mycket empati för hundvalpen som för barnet. Det visade sig också att föräldrar kände mer empati för barnet än vad icke-föräldrar gjorde och att hundägare kände mer empati för valpen än vad icke-hundägare gjorde.

Våld mot djur vanligt i Sverige

Övergrepp mot djur är tyvärr inte alls ovanligt i Sverige, vilket man kan läsa om och i Helena Striwings bok "Djur som brottsoffer". Det verkliga antalet av brott med våld, vanvård och annan misshandel av djur sannolikt är mycket stort (14). Denna bok visar tydligt att den traditionella synen på djur och brister i vårt rättssystem leder till enorma lidanden för djur. Striwing tar upp många olika typer av våld som försiggår mot djur, t ex våld hemma i familjen, våld mot djur utomhus (husdjur eller vilda djur), misshandel med sexuella motiv och när människor avlivar djur på egen hand. Bokens innehåll är skrämmande och mycket obehagligt men viktigt att känna till.

När det gäller motiv till våld mot djur redovisas i boken en lång lista som bygger på forskning där man frågat vuxna män om vad de kände och tänkte när de som barn eller ungdom utövade våld mot djur. Svaren innehöll nio olika motiv till grymheterna:

- att kontrollera ett djur
- att hämnas en oförrätt (kränkning) från djurets sida
- att leva ut och legitimera en fördom
- att använda djur som redskap i aggressivt syfte mot annat djur eller människor
- att förstärka sin egen aggressivitet och öva sina kunskaper i att bruka våld
- att roa sig genom att chockera andra
- att hämnas på någon (människa)
- att avleda fientliga känslor mot någon till ett ofarligt objekt
- icke-specifik sadism.

I samband med våld inom familjen tar Helena Striwing också upp att barn ofta utsätts för hotelser. Om barnet har ett djur kan det vara djuret som är föremål för hot och våld. I fall med vuxna våldsmän är det inte ovanligt att de som barn utsatts för att deras eget husdjur misshandlats och dödat framför ögonen på dem. Som brottsoffer är djur generellt mycket missgynnade och att det krävs stora förändringar i samhället. Förändringar där vi alla har en del, då det handlar om attitydförändringar. Vi behöver

alla se och ingripa när vi anar att djur vanvårdas, behandlas illa eller misshandlas grovt. Ibland finns ett mönster med våld mot både barn, hustru och djur i familjen samtidigt som familjen "förbrukar" många djur. När en kvinna utsätts för våld eller hot om våld, är risken stor att hennes djur utsätts för misshandel eller används som utpressning för att få henne att stanna kvar. Om detta skriver sociolog Carin Holmberg i en rapport (15) från 2003.

Barns våld mot djur måste uppmärksammas tidigt

Barn som visar våldsamt beteende mot djur har oftast en förhistoria som innehåller våld i familjen. I Rapporten Animal Abuse and Youth Violence av Frank Ascoine publicerad 2001 av Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention USA diskuteras hur barn blir våldsamma mot djur (16). Våldet delas in i tre grupper.

- Utforskande
Oftast små barn som upptäcker världen. Här saknas en vägledning från vuxenvärlden om hur man umgås med och visar respekt för såväl vilda djur som husdjur. Det räcker inte med att tänka att det kommer att bli bättre med ökande ålder.
- Beroende av psykisk störning
En större åldersspridning. Barnen i denna grupp har oftast själva varit utsatta för våld och övergrepp eller upplevt våld i familjen. Här är våldet mot djur en mycket allvarlig varningsklocka som visar att barnen behöver professionell hjälp från kurator och psykolog.
- Ungdomsbrottslighet
När våldet mot djur är kopplat till olika former av brottslighet som gängkriminalitet och drogmissbruk handlar det oftast om en form av våldsutövande. Det kan vara ritualer i gänget eller träning inför våld mot människor. Denna typ av våld mot djur är oftast en fortsättning av föregående grupp. Här krävs psykologhjälp och ofta även ingripande från polis och domstolar.

I artikeln *Developmental Links between Cruelty to Animals and Human Violence* av Mark Dadds konstateras att ett utbildningsprogram med inriktning på barns relation till djur, utvecklat av Ascoine och Weber 1996, hade effekt på barns empatiska förmågor mot såväl djur som människor (17). Marks finner också att fyra gånger fler pojkar än flickor utövar våld mot djur. I den studie av REDE-materialet som gjorts, visades positiva effekter av arbete med övningarna hos speciellt pojkar (18). Ett utbildningsprogram som REDE kan därför ha stor framgång i den grupp av barn som visar "utforskande våld". Där fyller REDE en lucka av bristande empati och kännedom hos barnen som inte fått vägledning i sitt utforskande av världen.

Även för unga i grupp två, där våldet beror av bakomliggande psykiska problem, kan REDE hjälpa till. Arbetet med övningarna kan vara det sammanhang där varningstecken om missförhållanden upptäcks, men det kan också öka barnens empatiska förmåga i förhållandet med djur. I artikeln *Animal Abuse in Childhood and Later Support for Interpersonal Violence in Families* skriver Clifton Flynn att arbetet med att stoppa våld mot djur sannolikt bidrar till att minska tolerans för våld mellan människor (19). Han konstaterar att detta kan ha betydelse för att minska familjevåldet mot barn och kvinnor. Ett REDE-arbete kan vara en del i ett långsiktigt arbete att förebygga denna typ av våld. Flynn avslutar också med att påpeka vikten av att få ett slut på oskyldiga djurs lidande om man kan uppnå ett icke-våldssamhälle för alla levande varelser.

Träning för våldsamma och kriminella ungdomar

Även Hoffman diskuterar olika sätt att nå ungdomsbrottslingar och lyfter fram empatins roll i behandlingar (3). Ofta är de våldsamma och kriminella ungdomarna mycket självcentrerade, vilket gör att de utgår ifrån hur de själva känner när någon gör något mot dem. Om de känner känslor av empati och medkänsla är de snabbt övergående och ersätts ofta med att de skyller på sitt offer. Om inte den andre hade gjort så här mot dem, hade de aldrig behövt ta till våld för att hävda sig och sin rätt. Det ingår också ofta en stor andel minimerande av offrets lidande, eftersom de upplever att det kan vara rätt åt vederbörande då den själv har orsakat det hela. Att arbeta med ungdomarna på så sätt att de får ta olika perspektiv och roller kan vara en effektiv metod att stimulera deras inneboende förmåga till omsorg om andra och ett mer empatiskt "rätt och fel"-tänkande. I det arbetet ingår att praktisera perspektiv-tagandet i verkliga och realistiska

situationer, som t ex innefattar att kunna handskas med ilska och kommentarer som upplevs som förolämpningar.

Det finns också studier och försök där man har använt djur för att lättare nå fram till ungdomar som är kriminella eller på annat sätt svåra att få kontakt med. I en studie (20) på ett behandlingshem för kriminella barn och ungdomar, fanns hundar för att utveckla förmågan till empati, vänlighet och samarbete hos de unga. Genom hundarna var det möjligt att nå fram även till de ungdomar som var mest problematiska och motvilliga att samarbeta. Det var generellt lättare att nå fram till de yngre barnen (i 10-årsåldern) och de uppvisade högre empati och lägre grad av aggressivitet. När barnen hade kommit upp i tonåren hade de införlivat mer av egna sociala normer och behövde längre behandling för att förstå konsekvenserna av sitt handlande. Forskaren menar också att det i nästa steg går att överföra de utvecklade förmågorna till att gälla även gentemot människor. Det skulle innebära att de unga då fungerade bättre i sociala sammanhang.

Effekter av våld i media och videospel

Det har under flera decennier diskuterats om våld på TV, i filmer och videospel påverkar den person som tittar eller spelar till ett mer aggressivt beteende. I en omfattande amerikansk artikel (21) fastslås att det utan tvekan är så och att det finns otaliga undersökningar som under lång tid har visat på detta samband. En i det här sammanhanget mycket intressant aspekt som tas upp är följande. Alla som spelat videospel vet att det som är så nervkittlande är att man inte bara interagerar genom att röra handen. Det som orsakar spänningen är att man blir fysiologiskt och emotionellt påverkad – man tittar inte bara på rollfigurerna på skärmen, man *blir* dessa rollfigurer med deras känslotillstånd.

I den undersökning som artikeln bygger på har man tittat på effekter av våldsamma videospel på aggression, empati och pro-socialt beteende. Man har också tittat på både korttids- och långtidseffekter samt jämfört för att se eventuella skillnader mellan könen och mellan länder i väst och i Japan. Detta har man gjort genom att sammanställa och analysera resultaten från många tidigare forskningsprojekt. De resultat man fått fram visar tydligt att det finns en signifikant ökning av aggressivt beteende, aggressivt tänkande och aggressiva känslor efter spelande av våldsamma videospel. Resultatet visar också att det leder till lägre grad av pro-socialt beteende, mindre empati och en

ökad desensibilisering, d v s minskad känslighet för våld och att reagera på våld. Det fanns ingen tydlig skillnad mellan västländer och Japan.

Viktigt med motkrafter för att minska effekterna

Man kunde se en svag effekt av att yngre barn påverkades mer än äldre barn av att spela våldsamma spel. Däremot fanns inga skillnader mellan könen när det gällde påverkan. I artikeln diskuteras att det ibland påtalas att det är låg frekvens av våldsbrott i Japan, trots att det finns mycket mediavåld där. Det skulle bland annat kunna bero på kulturella skillnader, vilket i så fall är mycket intressant. En anledning kan vara att man i Japan spelar mer rolltagande spel, som innebär att det krävs mer tålamod och kollektiva slagsmål mot datorgenererade figurer. En annan anledning kan vara att människor i Japan inte reagerar lika aggressivt på en förolämpning eller ett utfall som människor i väst. Enligt artikeln är det allmänt känt att Japan är ett fredligt land, där barn uppmuntras till mer socialt engagerande känslor.

En klar slutsats av artikeln blir att det kommer att vara svårt, för att inte säga omöjligt, att stoppa filmer och videospel med våldsamma inslag. Det innebär att vi istället tidigt i barnens liv behöver arbeta mycket aktivt för att motverka dessa effekter. Videospel med en annan inriktning, t ex i pro-social riktning, skulle kunna ge positiva effekter. Problemet är att det finns så få spel med huvudsakligen pro-sociala speleffekter. Men att tidigt och regelbundet under barns uppväxt låta dem träna och stimulera sin empati, inlevelseförmåga och omsorg om andra, kan öka deras motståndskraft mot våldsamma filmer och videospel. Just detta syftar REDE till, liksom att stärka förmågan att fritt reflektera och värdera vad följderna blir av olika handlande. Det kan göra REDE-övningar till ett kraftfullt motmedel mot de negativa effekter som kan bli följden av filmer och videospel med våldsamt och icke-empatiskt innehåll.

Avslutning

Det finns en tydlig tendens att samhället har utvecklats tvärtemot det som många forskare och experter framhåller som viktigt när det gäller barnens utveckling. Grundläggande för en bra utveckling är:

- Fysiskt och mentalt närvarande vuxna
- Vuxna i balans som kan möta barn i olika faser och under humörsvängningar

- Bra arbetsförhållanden på förskolor/skolor som underlättar för de vuxna att på ett empatiskt sätt kunna möta barnens behov
- Små barngrupper och tillräckligt med vuxna på förskolor/skolor
- Tid med vuxna för att bli sedd, känna sig älskad, få utväxla tankar och känslor
- Samvaro med andra barn som bygger på samarbete och gemenskap, *inte* konkurrens och tävling
- En miljö som främjar lek och rekreation för inläring och social utveckling, *inte* ökade krav och en stressfylld vardag
- Ett empatiskt och respektfullt förhållningssätt gentemot barnen, *inte* återgång till gamla tiders metoder och synsätt på barn
- Stöd från samhället till alla hem med barn, särskilt där det visar sig behövas
- Filmer och videospel som bygger på att stärka empati och hjälpsamhet, *inte* de som bygger på de våldsamma karaktärernas perspektiv.

Vuxna som finns runt barnen kan stimulera den mest gynnsamma sociala och moraliska utvecklingen. Men det kräver både en djup förståelse av att barn tidigt i livet har med sig det de behöver och en egen god empatisk förmåga för att kunna bidra på bästa sätt. Vuxenvärlden kan på många sätt störa denna positiva utveckling, t ex genom att inte uppmärksamma barnen och deras tankar och känslor. Barnet behöver förutom en god omvårdnad, någon som är mentalt närvarande och kan få det att känna sig sett och älskat. Detta ger de bästa förutsättningarna för att stimulera barnets egen förmåga att känna med andra, ta andras perspektiv och bry sig om andra, både nära och långt borta. Samtidigt är det grunden för ett fritt reflekterande runt dessa känslor, hos en själv och andra, och runt rättvisa och allas rättigheter.

En följd av mer utrymme för eget reflekterat övervägande kan vara att individerna tar in djurens perspektiv i högre grad. Detta skulle kunna bli fallet både i fråga om omsorgs- och rättvisemoral. Det kan leda till ett större helhetstänkande och ett moraliskt mer högtstående samhälle, där både människors och djurs behov och egenvärde tillmäts betydelse på ett nytt sätt. Även om vi behöver lära barn att på ett plan acceptera de lagar och normer som gäller, kan vi också lägga en grund för ett eget resonerande och god förmåga till en god empatisk slutledningsförmåga. Det kan på sikt leda till ett nytänkande och moraliskt framåtskridande i samhället.

"The greatness of a nation and its moral progress can be judged by the way its animals are treated." Mahatma Gandhi

Författare: Kerstin Malm, FD i etologi och konstruktör till REDE-övningarna och Mini-Rede-övningarna.

Referenser

(1) Simeonsdotter Svensson, A., 2009: Den pedagogiska samlingen i förskoleklassen. Barns olika sätt att erfara och hantera svårigheter. Göteborg Studies in Educational Sciences 274, Göteborgs universitet.

(2) Goleman, D., 1995: Känslans intelligens. Om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle, Wahlström & Widstrand, Stockholm.

(3) Hoffman, L.M., 2000: Empathy and Moral Development. Implications for Caring and Justice. Cambridge University Press, New York.

(4) Kristjánsson, K., 2004: Empathy, sympathy, justice and the child. Journal of Moral Education, 33:3, 291-305.

(5) Juujärvi, S., et al., 2010: Does care reasoning make a difference? Relations between care, justice and dispositional empathy. Journal of Moral Education, 39:4, 469-489.

(6) Verducci, S., 2000: A Moral Method? Thoughts on cultivating empathy through Method acting. Journal of Moral Education, 29:1, 87-99.

(7) Damon, W., 1984: Self-understanding and Moral Development from Childhood to Adolescence, ur Morality, moral behaviour, and moral development (sid 109-127). W.M. Kurtines & J.L. Gewirtz (Eds.), Wiley, New York.

(8) Melson, G.F., 2001: Why the wild things are: animals in the lives of children, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.

- (9) Myers, G., 1998: Children and animals, Westview Press, A member of the Perseus Books Group, Colorado & Oxford.
- (10) Serpell, J.A., 1996: In the company of animals. A study of human-animal relationships, Canto edition by Cambridge University Press, Cambridge.
- (11) Serpell, J.A., 2003: Anthropomorphism and Anthropomorphic Selection – Beyond the “Cute Response”, *Society & Animals*, 11:1, 83-100.
- (12) Håkansson Eklund, J., 2006: Empathy and viewing the other as a subject. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47: 399-409.
- (13) Angantyr, M., et al., 2011: A Comparison of Empathy for Humans and Empathy for Animals. *Anthrozoös*, 24: 369-377.
- (14) Striwing, H., 1998: *Djur som brottsoffer*, Bokförlaget Nya Doxa, Nora.
- (15) Holmberg, C., 2003: Med husbondens röst – om våld mot djur i misshandelsrelationer. Rapport av studie utförd av Carin Homberg, tryckt i Nynäshamn 2002.
- (16) Ascione, F., 2001: Animal Abuse and Youth Violence. *Juvenile Justice Bulletin*, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice, Washington.
- (17) Dadds, M.R., 2002: Developmental Links between Cruelty to Animals and Humans Violence. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 35:3, 363-382.
- (18) Angantyr, M., et al., (submitted 2011 *Journal of Moral Education*): “Man – The Dog’s Next Best Friend”: Sex Differences in Children’s Empathy for Animals.
- (19) Flynn, C.P., 1999: Animal Abuse in Childhood and Later Support for Interpersonal Violence in Families. *Society and Animals*, 7:2, 161-172.

(20) Sprinkle, J.E., 2008: Animals, empathy, and violence: Can animals be used to convey principles of prosocial behavior to children? *Youth Violence and Juvenile Justice*, 6, 47-58.

(21) Anderson, C.A., 2010: Violent Video Game Effects on Aggression, Empathy, and Prosocial Behavior in Eastern and Western Countries: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 136:2,151-173.